

В.В. Павлова

СТОРІНКИ ЖИТТЯ ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ В.Є. КОЗЛОВСЬКОЇ

Співробітники Музею історії міста Києва багато років збирають матеріали, що висвітлюють діяльність археологів, які вивчали давню історію нашого міста. Серед багатьох імен різних поколінь дослідників Києва жінки становлять незначну частину. Діяльність більшості з них припадає на радянські часи, коли жінки почали брати активну участь в усіх галузях науки, техніки та суспільного життя. Відкриває список жінок-археологів в Україні Валерія Євгенівна Козловська, що ще на початку ХХ ст. захопилася справою, якою на той час займалися лише чоловіки.

Валерія Євгенівна Козловська
(1889—1956)

Сторінки життя та наукова діяльність однієї з перших жінок-археологів України В.Є. Козловської ще не досить повно вивчені й відомі лише вузькому колу фахівців (Латуха 1994, с. 62—64; Ляшко 2004, с. 277—278). Без сумніву, внесок В.Є. Козловської у розвиток музейної справи та краєзнавства в Україні в 1920—1940-х рр. був досить значним, але її ім'я, як і багатьох музейників і науковців того періоду, довгий час не згадувалося. В радянській археологічній науці багатьох учених довоєнних часів, які присвятили себе улюбленій праці, було оголошено «ворогами народу», їхні наукові праці забороняли, імена викреслювали. Останнім часом не лише згадано цих учених-археологів, але й повернуто їх науковий доробок (Іванцов 2004).

© В.В. ПАВЛОВА, 2007

Навчання і початок наукової діяльності.

В.Є. Козловська народилася 20 червня 1889 р. (Енциклопедія Українознавства 1959, с. 1071). Батько — Козловський Євген Іванович був інженером шляхів сполучення і працював начальником 9-ї шосейної дистанції (Адресная... 1903, с. 423), мати — Козловська Ганна Олексіївна — домогосподарка. У Києві родина Козловських мешкала по вул. Мала Володимирська, 55¹. Після закінчення жіночої гімназії Валерія Козловська навчалася на історико-філологічному відділенні Вищих жіночих курсів (ВЖК) у Києві. Викладали тут відомі київські професори Ю.А. Кулаковський — член-кореспондент Імператорської Академії наук у галузі класичної філології та археології, візантолог, почесний член Історичного товариства Нестора-літописця; В.Н. Перетц — дійсний член Українського наукового товариства у Києві, голова філологічної секції, історик української і російської літератури²; В.Ю. Данилевич — доцент Університету Св. Володимира, історик і археолог, учень В.Б. Антоновича, викладав курс «Руські старожитності». Вже під час навчання Валерія почала опановувати музейну справу. У 1911 р., за ініціативою директора Київського художньо-промислового і наукового музею Імператора Миколи Олександровича

¹ Родина з дітьми (у Валерії був брат Семен) мешкала у прибутковому будинку К.З. Бродського, на сучасній вул. Олеса Гончара, до нашого часу будинок не зберігся (Календарь 1910, с. 242).

² У 1907 р. професор В.Н. Перетц заснував у Київському Університеті Св. Володимира історико-філологічний гурток «Семинарий русской филологии», де нелегально вперше вивчали історію України, давню українську літературу й мову, що, безперечно, сприяло вихованню свідомості студентів і слухачів (Матвеева с. 206—224).

М.Ф. Біляшівського, її було залучено до упорядкування фондів музею Волинської губернії в Городку, створеного на кошти барона Ф.Р. Штейнгеля (Латуха 1994, с. 62—64).

Ще студенткою В. Козловська почала цікавитися й археологією. Значний вплив на формування її наукових інтересів і особистості мав відомий київський археолог В.В. Хвойка, з яким вона познайомилася в 1909 р. під час дослідження стародавнього Белгорода (нині с. Білогородка Києво-Святошинського р-ну). Саме у 1909—1911 рр. В.В. Хвойка розпочав широкомасштабні дослідження літописного міста, заснованого князем Володимиром у 980 р., які дали змогу відтворити яскраву культуру давньоруського міста домонгольського часу й викликали величезну зацікавленість в історичних колах. Двадцятирічна Валерія із захопленням працювала в експедиції разом зі своєю приятелькою Надією Полонською, набуваючи досвіду польових робіт (Боряк, Дубровіна 2004, с. 101). З цих розкопок почалася співпраця В.В. Хвойки з молододією дослідницею, яка допомагала йому в роботі над його рукописами і звітами.

У передмові до свого рукопису «Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена», переписаному В.Є. Козловською до друку в 1912 р., В.В. Хвойка писав: «Вменяю себе в приятную обязанность принести мою глубокую благодарность г-же В.Е. Козловской за помощь, которую она оказала мне своим сотрудничеством в моем скромном труде» (НА ІА НАНУ. Ф. 2. № 83).

Валерія Козловська брала активну участь в археологічних розвідках В.В. Хвойки. Так, на слов'янському городищі поблизу оз. Буромка Сосяницького повіту Чернігівської губернії молода дослідниця знайшла речі, серед яких особливу увагу її вчителя привернула кістка тварини (ребро) з різьбленим малюнком фантастичного звіра (рис. 1). У листі до Імператорської археологічної комісії В.В. Хвойка згадує про «г-жу В.Е. Козловскую, которая нашла интересный предмет»; він відіслав малюнок цікавої знахідки до Санкт-Петербурга (ІР НБУ Ф. 153. Спр. 17). Саме цим матеріалам Валерія Козловська присвятила свої перші наукові студії, що вийшли друком у 1912 р.

У 1913 р. за ініціативою професора В.Ю. Данилевича при історико-філологічному відділенні ВЖК було відкрито Археологічний музей, зібрання якого формувалося завдяки пожертвуванням різних закладів і приватних осіб, зокрема В. Хвойки, К. Болсуновського, В. Городцова, Л. Добровольського, В. Данилевича, В. Клінгера та ін. (Києвлянин 1913). На думку професора В.Ю. Данилевича «...Музей содействует развитию в учащихся женщин интереса к изучению родной старины...» (Данилевич 1914, с. 13). У звіті про роботу Музею за 1912—1914 рр. В.Є. Козловську згадано як людину, яка подарувала чимало грошей на потреби відділу доісторичних старожитностей та нумізматичної збірки, як співробітницю, яка брала участь у монтажі вітрин і реконструкції музейних колекцій, на решті яка «взяла на себя тяжелый труд уку-

Викладачі та слухачки Вищих жіночих курсів у Києві. Валерія Козловська стоїть четверта ліворуч у першій шерензі. Київ, 1913 р. (фото із зібрання Музею історії міста Києва)

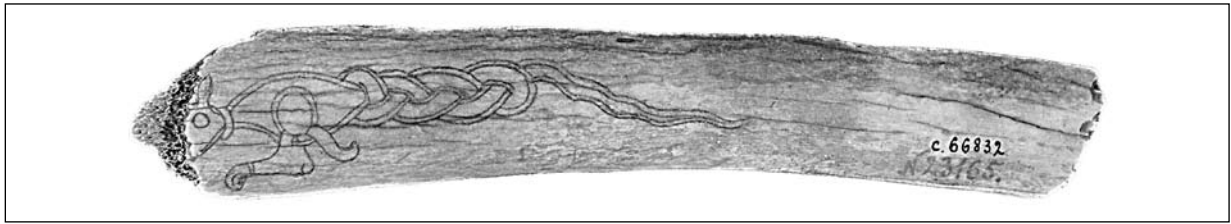

Рис. 1. Кістка тварини (ребро) з різьбленим малюнком фантастичного звіра. X—XI ст. Слов'янське городище поблизу оз. Буромка Сосницького р-ну Чернігівської обл. З розкопок В.С. Козловської. Колекція НМІУ

порки музейних колекцій для їх перевезки» (Данилевич 1914, с. 12).

Про активну участь Валерії Козловської у комплектуванні збірки і бібліотеки нового музею засвідчують чернетки листів В.В. Хвойки до В.Ю. Данилевича, які написані власноруч В.С. Козловською (ІР ЦНБ. Ф. 153. Спр. 47—48. Ф. 29. Спр. 1442—1443; Известия ИАК, с. 23).

У жовтні 1914 р. зборами історико-філологічного факультету ВЖК Валерію Козловську, яка ще була студенткою, одностайно було обрано хранителем Археологічного музею (ІР ЦНБ. Ф. 29. Спр. 1845). Під час занять у музеї демонстрували та пояснювали історичні предмети різних епох. Це засвідчує фото професора В.Ю. Данилевича із Валерією Козловською в археологічному кабінеті разом зі слухачками історико-філологічного факультету ВЖК (ІР ЦНБ. Ф. 29. Спр. 1843).

Для своєї дипломної роботи Валерія Козловська обрала тему «Славянские курганы и городища как исторический источник». Ця праця увійшла до збірки статей Археологічного музею ВЖК за 1914 р. (Козловская 1914, с. 38).

Улітку 1914 р. Валерія разом із В.В. Хвойкою працювала в Білогородці. Вже тяжко хворий учений доручав їй проводити розкопки окремих ділянок самостійно. Наступний сезон з дослідження трипільських поселень вони планували провести на Уманщині (НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56), але цим намірам не судилося здійснитися. У серпні почалася Перша світова війна, а в жовтні після тяжкої хвороби помер В.В. Хвойка. За протоколом засідання Комітету Київського художньо-промислового і наукового музею Імператора Миколи Олександровича від 24 жовтня 1914 р. відомо, що «за смертю В.В. Хвойки, хранителем археологического отдела Музея избрана окончившая Высшие женские курсы по историко-филологическому отделению Валерия Евгениевна Козловская, с окладом содержания по 75 руб.» (ДАК. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 40). В.С. Козловська продовжила справу свого вчителя. В останні роки життя В.В. Хвойки вона виконувала обов'язки його секретаря, а після смерті зберігала архів ученого (ІР ЦНБ. Ф. 153. Спр. 16, 17, 47, 48; НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56).

Наприкінці літа 1915 р. через погіршення справ на фронті музейні колекції і бібліотеку терміново було спаковано і відправлено в евакуацію до історичного музею у Москві. Водночас із Києва було евакуйовано навчальні заклади, серед яких і факультети ВЖК. Державні іспити після завершення навчання на історико-філологічному відділенні ВЖК Валерія Козловська успішно склала в Саратові. У 1916 р., згідно з «Правилами об'єспытаниі лицъ женскаго пола въ знаніи курса высшихъ учебнихъ заведений г-жа Козловская, определением историко-филологической испытательной комиссии при ИМПЕРАТОРСКОМЪ университете Св. Владимира» була «удостоена диплома первой степени со всеми предоставляемыми дипломы соответственныхъ мужскихъ учебныхъ заведений правами...» (УВАН. Особистий архів Козловської В.С. № 4).

На початку свого професійного становлення В.С. Козловська поєднувала музейництво з науковими дослідженнями в галузі археології. Свої перші самостійні археологічні розкопки В.С. Козловська провела влітку 1916 р. поблизу с. Сушківка на Черкащині. Це було поселення трипільської культури, яке Валерія досліджувала з особливим захопленням (НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56). Тоді під час розкопок, крім мальованого трипільського посуду та антропоморфної пластики, їй пощастило знайти глиняну модель «хатки» з усіма подробицями інтер'єру житлового приміщення, в куті якого було розміщено глиняну фігурку жінки, яка меле зерно. Цю унікальну знахідку разом з іншими речами дослідниця передала до археологічної збірки київського музею (рис. 2).

Валерія Євгенівна комплектувала колекцію музею не лише матеріалами своїх розкопок, а й давніми речами, придбаними власним коштом: «Купила для музея у крестьянина сосуд латенского типа за 5 руб. Говорит, что нашел его около Трахтемирова³. Бронзовый топорик —

³ Горщик чорнолощений з двома паралельними валиками під вінцем дослідники пов'язують із похованням за обрядом трупоспалення зарубинецької культури біля с. Трахтемирів Миронівського р-ну Київської обл. (Максимов 1972, с. 43, табл. II, 10).

за 10 руб. и превосходную вислую печать — за 5 руб. Также несколько бронзових предметов, которые найдены у села Подгорцы...⁴. Музей не нашел бы средств на их приобретение...» До цих рядків В.Є. Козловська додає рисунки речей (НА ІА НАНУ. Ф.10. К. 56).

Руїна в країні за часів війни ускладнила збереження пам'яток і значно погіршила становище музейної справи в Україні. Музейники не отримували платні, приміщення не опалювали, що шкодило і людям, і експонатам. Валерія Козловська так писала про тодішнє своє життя у Києві: «...Як ми живемо у тяжкі часи стрілянини і большевізму? Музей наш ціл, тільки побито деякі вікна, але посуд в археологічному відділі та на горі ціл весь, як і інші речі. Всю зиму не можна було працювати, але тепер почали помалу роботу. До нас передано деякі речі з воєнно-історичного музею (білгородські цеглини з емалевою поливою, предмети з заліза, посуд) (...) Серце болить у мене, коли подивився, що робиться навкруги, гублять діло, гублять дорогу Україну...» (НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56).

У березні 1917 р., після створення Центральної Ради, в Україні було порушено питання збереження історико-культурної спадщини, і 1920-ті рр., незважаючи на складні умови політичного протистояння, стали періодом відродження української культури і науки. З притаманною молодості певністю Валерія Козловська брала участь у різних справах. Вона упорядковувала архів В.В. Хвойки, відвідувала бібліотеки, працювала з новою літературою, планувала зібрати колекцію цеглин XIX—XX ст., активно працювала над заснуванням у Києві Археологічного інституту. Красномовними є спогади Н.Д. Полонської: «В цей час серед української інтелігенції виникають суперечності щодо мови викладання в археологічному інституті. Мені (Н.Д. Полонській. — В. П.) було доручено збирати підписи під складеною проф. Завитневичем запискою про необхідність даного закладу. У зв'язку з тим, що я розмовляла російською, «співробітницею проф. М. Беляшівського В. Козловською було заявлено, що їй (Полонській) треба покинути Київ, бо їй тут не місце як чужій для української науки людині.

⁴ В.Є. Козловська датувала ці речі IX—X ст., пов'язуючи їх з фінно-угорськими старожитностями, про що склала у 1927 р. статтю «Бронзові прикраси з с. Підгірців на Київщині». Сучасні науковці відносять ці речі до підгірцівсько-милоградської культури раннього залізного віку. Пам'ятки цієї культури були виявлені у 1950 р. В. Даниленком під час розкопок поселення поблизу с. Підгірці на південь від Києва. В. Даниленко вважав пам'ятки цієї культури праслов'янськими (Археологія України 1971, с. 177).

Рис. 2. Глиняна ліпна модель житла. Кінець IV тис. до н. е. Трипільське поселення біля с. Сушківка Черкаської обл. Колекція НМІУ

Так вперше, з уст моєї краціої приятельки, я почула цей вирок» (Полонська-Василенко 1988, с. 121).

Доречно навести тут цитату з листа К.В. Щироцького до В. Козловської: «...отже прийміть моє слово не як реверанс, а правдиве признання Ваших високих людських здібностей (...) Лист Ваш написано чудовою українською мовою. Велика приємність розуміти, що сею занедбаною мовою писала справді інтелігентна людина...» (ІР ЦНБ. Ф. 152. Спр. 70).

У той час В.Є. Козловська брала активну участь у багатьох інституціях, що зосереджували пам'ятокзнавчі та пам'яткоохоронні роботи в Україні. Вона стала членом Археологічної секції Українського наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка (УНТ). Маючи добру освіту і фаховий досвід, В.Є. Козловська брала участь у підготовці проекту Положення про археологічну секцію, який передбачав цілісну систему наукового дослідження пам'яток: опис, замальовки, фотографування, складання креслень, реставрацію, а також нагляд за тим, щоб вони не руйнувалися від самовільних розкопок та під час земляних чи господарських робіт (Латуха 1994, с. 62—64). Тривожного літа 1919 р. В.Є. Козловська проводила археологічні розкопки слов'янського могильника поблизу с. Віта-Поштова на Київщині. На той час життя Валерії Євгенівни, як і багатьох науковців, було складним: «На думку моєї мами, ми стали жебраками, переїхали жити до родичів на вул. Пушкінську і мешкаємо в трьох кімнатах: я, брат з дружиною, родичі. Працюю в музеї, маю лекції в гімназії по історії України і українській мові. Отже, на наукову працю залишається небагато часу. Вважаю таке становище тимчасовим та живу надіями на краціо обставини.

Восени почала викладати лекції з археології Києва в Археологічному інституті, але перед Різдом всі лектори-українці примушені були кинути інститут і я не скінчила свого курсу...» (НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56).

У 1921 р., після об'єднання Українського наукового товариства з Академією наук, В.Є. Козловська увійшла до ініціативної групи зі створення Археологічного комітету при Всеукраїнській академії наук (ВУАН), завдання якого полягало у допомозі місцевим музеям і товариствам охорони пам'яток старовини і мистецтва (Полонська-Василенко 1993, с. 93). Археологічний Комітет мав опікуватися не лише археологічними старожитностями, а й рештою пам'яток історії та культури. Метою комітету були «науковий опис, дослідження, видання та охорона пам'яток мистецтва, давнини та природи, теоретичні розробки з історії мистецтв, етнографії, археології, вивчення питань історії та практики музеєзнавства» (Шовкопляс 1969, с. XV).

Діяльність у складі ВУАК ВУАН. Розширення функцій Археологічного комітету призвело до його перетворення в червні 1924 р. у Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК) при ВУАН. Протягом усього часу діяльності ВУАК В.Є. Козловська була його дійсним членом, ученим секретарем археологічної і мистецтвознавчої секції, поєднуючи при цьому масштабну організаційну роботу з активними польовими дослідженнями. Вона брала участь в організації щорічних виставок за результатами розкопок, формувала та редагувала періодичні видання та збірки статей, а також виконувала конкретні завдання щодо організації досліджень слов'янських старожитностей України. Як досвідчений археолог вона брала участь в археологічних розкопках курганів епохи бронзи та раннього заліза (Горбаківка, Семківка, Пилипча), могильників та поселень черняхівської культури (Ромашки, Жуківці, Дідівщина), обстежувала городища та могильники давньоруського часу (Київ, Ржищів, Ходорів, Білогородка, Буки, Шарки, Біла Церква) (НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 86/2-в-д, 116/33, 34).

Для координації досліджень у галузі трипільства при ВУАК було створено Трипільську комісію, в якій В.Є. Козловська протягом багатьох років була науковим секретарем. На засіданнях комісії складали плани подальших польових та наукових досліджень, робили наукові доповіді, обговорювали нові видання. Комісія підготувала два томи з матеріалами досліджень трипільської культури (Трипільська культура... 1926).

В.Є. Козловська досліджувала відомі пам'ятки поблизу Трипілля, Ржищева, Халеп'я, відновила розкопки біля Сушківки, обстежила поселення

неподалік Володимирівки, а також поселення Балики, Верем'я, Романівці, Черепин та ін. Пізніше, у 1934 р., у складі Трипільської експедиції ПМК АН України В.Є. Козловська брала участь у розкопках трипільського поселення біля с. Халеп'я в урочищі Коломійщина І, відкритого свого часу ще В.В. Хвойкою. Вона працювала разом із науковцями С. Магурою, М. Макаревичем, В. Петровим, К. Коршаком, Н. Кордиш, Т. Пассек, Ю. Кричевським. Результати цих досліджень дали змогу вирішити велике коло питань як щодо польової археології, так і стосовно інтерпретації матеріалів (Відейко 2003, с. 18). Колекцію матеріалів, здобутих на Коломійщині І, було передано до Київського історичного музею.

В.Є. Козловській довелося працювати в найбільших на той час в Україні археологічних експедиціях, якими керували Д.І. Яворницький (Дніпробуд, 1927—1932 рр.) та Т.М. Мовчанівський (Райки, 1932 р.). Результатом цих досліджень стали численні публікації та наукові звіти.

Для активізації роботи з краєзнавцями В.Є. Козловська ініціювала створення Бориспільської експедиції, а також заповідної зони для охорони городища, селища та могильника давньоруського часу в с. Буки на Київщині (НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 46/2-а).

Діяльність Валерії Євгенівни була тісно пов'язана з пам'яткоохоронними і науковими роботами у Києві. З 1924 р. вона тривалий час була секретарем спеціальної комісії при ВУАК з комплексного дослідження та охорони Софійського собору в Києві (НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 16). Незважаючи на брак коштів, комісії на той час удалося розпочати дослідження фресок собору, провести археологічні дослідження й обміри будівлі, архітектурні зондування храму. В.Є. Козловська працювала в комісії зі справжніми фахівцями й ентузіастами своєї справи: академіком В. Шапошниковим, професором Б. Лисиним, архітекторами І. Моргилевським, О. Кобелевим, П. Безсмертним, реставраторами О. Юкіним, М. Касперовичем, М. Сичовим. Розуміючи необхідність комплексного підходу до вивчення й збереженості пам'яток історії і культури, члени комісії порушили питання щодо створення у Києві Всеукраїнської реставраційної майстерні з відділами станкового і монументального живопису, архітектури, шиття, малярства, дерева, археології, рукопису тощо (НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 16).

За дорученням ВУАК дослідниця була уповноважена стежити за археологічними розкопками у Києві (НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 16). Прикладом таких спостережень є звіт В.Є. Козловської про роботи в Києві влітку 1926 р., коли було «оглянуто місця комунальних робіт у

В.Є. Козловська (у першому ряду друга справа) з учасниками археологічних розкопок на горі Киселівка, Київ, 1940 р. (фото із зібрання Музею історії міста Києва)

місті (прокладення нових вулиць, перепланування скверів, утворення спортивних майданчиків, риття каналів)», а саме: по вул. Кирилівській, 59 (місце Кирилівської палеолітичної стоянки, відкритої В.В. Хвойкою), де «разом з Магурою, Сталінським, Мазур, Василенко було закладено невеликий розкоп, знайдено фрагменти неолітичної кераміки, кістки тварин, фрагменти кераміки княжої доби, цеглу XVIII ст.»

В.Є. Козловська стежила за земляними роботами з прокладення телефонних мереж на вулицях Андріївський узвіз, Жертв (Героїв) Революції (Трисвятительська), Горовиця (Велика Житомирська), Рейтарській, Десятинному провулку. По вул. Короленка (Володимирська) було знайдено скляні браслети, вироби з шиферу, намистини. До кожної ділянки дослідниця додала список знахідок (НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 16). Значну увагу ВУАК привертала дослідження того року на колишній садибі Трубецького у Києві (сучасна вул. Володимирська, 3). Це засвідчує фото В. Козловської разом із В. Кульженко, О. Новицьким і керівником розкопок С. Гамченком на ділянці розкопу (НА ІА НАНУ, архів Гамченка, № 71).

У 1930 р. у Києві В.Є. Козловська провела археологічні дослідження на горі Дитинка. З її звіту відомо, що «місце для дослідів було обрано через те, що частково почали забудовувати цю гору. За відкритим листом 403 (на право розкопів, розвідок на території Київської округи і у м. Києві з околицями) провела розкопки на

кошти ВУАК ВУАН». У висновках В.Є. Козловська констатувала: «Розкопки довели, що гора Дитинка на поч. XII ст. була залюднена. Ця місцевість знаходиться поза давніми валами давнього Києва. Тут могли оселятися ремісники. З другої половини XII ст. тут було кладовище, що захопило всю гору» (НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 327/23).

У Києві В.Є. Козловська здійснювала також археологічні розкопки на горі Киселівці, першими дослідниками якої були її вчителі — М.Ф. Біляшівський (1880-ті рр.) і В.В. Хвойка (1890-ті рр.). Завдяки її дослідженням було простежено стратиграфічне залягання культурних шарів (зокрема, решток дерев'яних балок, глиняної стінної обмазки і дерев'яного помосту від житлових і оборонних споруд XV—XVI ст.) та зібрано численний речовий інвентар різних історичних епох, який було передано до археологічного відділу Історичного музею у Києві (НА ІА НАНУ, Ф. ПМК. Ф. 20. Спр. 28—29). За визначенням спеціалістів, розкопки на Киселівці В.Є. Козловської на той час були найбільш результативними і методично фаховими (Зоценко 2003, с. 89). Як досвідчений фахівець В.Є. Козловська в 1940—1941 рр. увійшла до комісії з вивчення історії Києва, створеної при Інституті археології АН УРСР. За планом роботи її було залучено до підготовки чотиритомної історії Києва, зокрема, до написання розділу «Ранньослов'янські поселення на території Києва (VI—VII ст.)». У 1941 р. до авторського колективу входили А. Кримський,

І. Підоплічко, Г. Корзухіна, К. Гуслистий, М. Ячменьов, П. Курінний, І. Іванцов. План проекту зберігається в архіві Г.І. Іванцової-Костенко (Іванцов 2004, с. 16). На жаль, цей проект не було здійснено.

У період реорганізації ВУАК у СІМК (Секцію історії матеріальної культури) В.Є. Козловську було призначено завідувачкою відділу феодалізму (1932—1933). Заслужують на увагу теми її доповідей, зачитані на засіданнях СІМК у 1933 р., які вказують на проблематику її тодішніх досліджень: «Вивчення феодалізму на терені України за пам'ятками матеріальної культури» і «Селища та городища часів феодалізму на Україні».

Музейна діяльність. Значною була і музейна діяльність В.Є. Козловської, яка зробила вагомий внесок у розбудову одного з головних музеїв України — Першого Державного музею (пізніше Всеукраїнський історичний музей ім. Т.Г. Шевченка) в Києві. З 1922 р. музей було підпорядковано Всеукраїнській академії наук. Штат музею тоді був нечисленим, проте під керівництвом М.Ф. Біляшівського працював колектив справжніх ентузіастів. В.Є. Козловська працювала разом із Д. Щербаківським, М. Рудинським, Т. Ернстом, К. Мощенком (НА НХМУ, Оп. 1, № 5. с. 96). То був час, коли музейні працівники змушені були брати участь у роботі комісії, що відбирала коштовні речі з музейних збірок на продаж за кордон або на переплавку для отримання коштів на «індустріалізацію країни». Завдяки наполегливості і зусиллям Валерії Євгенівни в збірці музею залишилося чимало унікальних історичних коштовностей (Arustamyan, 2000, с. 29).

За ініціативою В.Є. Козловської, під безпосереднім її керівництвом у музеї розпочав роботу семінар із підготовки аспірантів та студентів до археологічної роботи та музеєзнавства (Коршак 1930, с. 57—66). Наприклад, як об'єкт дослідження до програми семінару з археології та музейної справи було включено гору Киселівку в Києві. Під час археологічних розвідок учасники семінару відкрили культурний шар часів Київської Русі й ремісничу майстерню з виготовлення кістяних виробів, які було передано до збірки історичного музею.

Багато років В.Є. Козловська була зберігачем археологічних колекцій музею, які її стараннями збагатилися на понад 4 тис. експонатів. Валерія Євгенівна завжди вважала пошукову роботу одним із найважливіших і постійних напрямів діяльності музею. Вона негативно оцінювала пропозиції деяких керівників Народного комітету освіти України згорнути роботу музеїв із виявлення пам'яток, які б стали надбаням культури широкого загалу. Дбаючи про це,

вона організовувала виставки і путівники. Саме в той час за її ініціативою вийшло перше число збірки «Український музей».

Археологічний відділ музею, який поступово розростався, мав обмаль площі для розгортання експозиції та впорядкування фондів. З огляду на це при ВУАК ВУАН було вирішено заснувати окремий археологічний музей на території Всеукраїнського музейного містечка (територія Києво-Печерської лаври), де було надано для нього двоповерховий корпус. У 1928 р. було перевезено збірки та меблі. До музею вирішили передати колекції археологічного відділу Всеукраїнського історичного музею, а також Інституту народної освіти (колишній кабінет археології Університету Св. Володимира) та Духовної академії (Курінний 1947, с. 60—61). До нього мали передати й колекції археологічного відділу Всеукраїнського історичного музею. Керівником археологічного музею ВУАН було призначено В.Є. Козловську.

Однак події розгорнулися інакше. Після звільнення М.Ф. Біляшівського з посади директора Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка, на його місце було призначено А. Вінницького, який до 1924 р. обіймав адміністративну посаду завідувача музейно-екскурсійно-виставкового відділу Київської політосвіти. Його бюрократичні дії призвели до конфлікту в колективі. Бібліотекар музею А. Оніщук та вечний секретар Є. Дзбановський почали поширювати чутки про «некомпетентність» археологів В. Козловської і Д. Щербаківського (Павловський 1977, с. 86—87). У 1925—1926 рр. комісією з перевірки фондів музею було складено акт щодо їх стану з висновком про «навмисне понищення музейних зібрань» (Шовкопляс 2002, с. 40). Доповідна записка за підписом співробітників музею до Бюро секції ВУАН не допомогла подолати кризу. У 1926 р. з музею звільнився М. Рудинський, а у 1927 р. — трагічно загинув Д. Щербаківський. У листі до газети «Пролетарська правда» з приводу самогубства Д. Щербаківського науковці, в тому числі й В.Є. Козловська, яка тісно співпрацювала з ним багато років, вимагали провести кримінальне і громадське розслідування. Однак в липні 1927 р. на пленумі Центрального бюро секції наукових співробітників УРСР авторів листа було звинувачено у спробі використати смерть Д. Щербаківського для політичних маніпуляцій академічних кіл проти радянської влади. Невдовзі розслідування припинили (Пристайко, Шаповал 1996, с. 69).

Тоді був час, коли в музеях, як і в інших науково-просвітницьких установах, посилювалася ідеологізація навчального процесу із встановленням суворого контролю наукової діяльності.

Правлячий режим прагнув підкорити діяльність інтелігенції інтересам партії і держави, спрямувати думки в ідеологічно «правильне» русло. Репресії проти інтелігенції провадили по всьому СРСР, але науковців в Україні звинувачували ще й у «буржуазному націоналізмі». Головною метою тодішньої влади було «подолання української національної ідеї і формування нової соціальної спільноти — радянського народу». Масові репресії почалися після так званої справи Спілки Визволення України (СВУ).

Поштовхом до переслідувань археологів і музейних працівників стало обвинувачення археології в СРСР, яка «ще не пережила своєї революції і досі залишається на старих, дореволюційних, антимарксистських — антисоветських позиціях і є найбільш відсталою ділянкою серед історичних наук» (Равдоникас 1930, с. 39). Від того часу саму назву «археологія» як дореволюційну було заборонено і змінено на «історію матеріальної культури».

Тоді ж почалася «реорганізація» археологічних установ і музеїв. Компартія висунула гасло: «Музеї не для експозиції речей, а для експозиції ідей». Музеї перебудовували за новими принципами: походження людини з тваринного світу, основні соціально-економічні формації та класова боротьба в розвитку суспільства, соцбудівництво та перемога комунізму. В музейних експозиціях з'явилися численні гіпсові скульптури, діаграми, плакати з поясненнями та обов'язковими текстами «класиків марксизму-ленінізму». Саме тому пізніше їх називали «паперовими», або «гіпсовими», музеями. За ті роки «реорганізації» загинуло не лише багато речей, але й музейних працівників (Міллер 1962, с. 116).

У травні 1933 р. у газеті «За Радянську Україну» було надруковано статтю під назвою «Припинити ганебну бездіяльність Археологічного музею», автори якої звинувачували керівництво музею (нагадаємо, директоркою була В.Є. Козловська) у «браку пильності, невмінні притягти широку громадськість до праці в музею, загальну бездіяльність, відсталість від сучасної науки». Стаття мала наслідки. В 1933 р. Археологічного музею уже не існувало, замість нього було створено Антирелігійний музей. Більшість колишніх співробітників було звільнено без права працювати за фахом. Активну і плідну працю В.Є. Козловської було зупинено. В липні 1933 р. вона була «з роботи директора археологічного музею негайно знята» (Музей історії міста Києва, Фонд Макаревича).

Члени комісії ЦК КП(б)У після перевірки наукової роботи київських музеїв характеризували працю В.Є. Козловської як «музейне рутинерство». У своєму життєпису вона зазначає, що за

офіційним протоколом її було «усунуто з роботи в Академії за буржуазну ідеологію в наукових працях». В.Є. Козловську було заарештовано і звинувачено у належності до «контрреволюційної» організації «Спілка Визволення України» (Міллер 1962, с. 112).

Після репресії. У березні 1934 р. кваліфікаційна комісія при Всеукраїнському історичному музеї не атестувала В.Є. Козловську. За доповідною запискою до ЦК КП(б)У від 4 листопада 1934 р. заступника наркома освіти УРСР А. Хвилі, науково-дослідна і теоретична робота «махрових націоналістів контрреволюціонерів», спів-робітників Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка Ф. Ернста, Д. Щербаківського, В. Козловської, Я. Струхманчука «була спрямована на розвиток націоналістичних тверджень, суть яких полягала у відриві від Радянського Союзу. Вихідним моментом і політичною спрямованістю їх виставкової діяльності було відірвати увагу робітничо-колгоспних мас від сучасного, прищепити їм сліпе схиляння перед культурою минулого...». Далі зазначалося, «що відверто нахабної форми набрала ця націоналістична пропаганда в науково-видавничій діяльності». Серед головних видань «щієї зграї», зокрема, було названо збірку «Український музей» і низку праць В.Є. Козловської (ЦДАДО України. Ф. 1. Арк. 75—87).

Як пізніше в своєму життєпису зазначила В.Є. Козловська, після її звинувачування партійним керівництвом ВУАК було конфісковано її «Відомості про деякі городища південної частини київського Подніпров'я XI—XIII ст.», повідомлення «Виставка у Києві досягнень радянської археології за останні роки», що були підготовлені до друку в 4—5-му випусках збірки ВУАК «Хроніка археології та мистецтва» за 1931 р. Не було надруковано і підготовлену до друку рецензію на працю Я. Пастернака «Гальштатська культура Закарпаття в його природних межах». Ім'я В.Є. Козловської замовчувалось і значно пізніше⁵.

За відсутністю доказів В.Є. Козловську було звільнено з-під арешту, але, як зазначає М. Міллер, «кожна репресія, навіть найлегша, була вже драматичною для науковця, бо, крім важкої моральної образи, позбавляла його змоги працювати за улюбленим фахом». Як й інші репресовані, що залишилися на волі, В.Є. Козловська деякий час не працювала, була вимушена стати «хатньою господаркою» (Міллер 1962, с. 112).

⁵ Працю В.Є. Козловської «Розкопки в Києві на горі Киселівці в 1940 р.» було опубліковано в 1947 р. без згадування прізвища авторки (див.: Археологія. — 1947. — Т. 1).

З кінця 1933 р. почалася реорганізація структури Академії наук УРСР. На базі ВУАК було створено Спільку інституцій матеріальної культури (СІМК), а на початку 1934 р. — Інститут історії матеріальної культури (ІМК). Саме ці установи виправляли «недоліки» діяльності ВУАК, що «недостатньо проводив роботу по застосуванню марксизму-ленінізму в археологічній науці, не співробітничав з науковими установами інших республік, зокрема з провідною археологічною установою СРСР — Державною Академією історії матеріальної культури...» (Шовко-пляс 1969, с. 17).

У червні 1936 р. як колишнього директора Археологічного музею В.Є. Козловську було залучено до роботи у складі комісії з передачі матеріалів із музею ІМК АН УРСР (нова назва — ВУАК ВУАН) до збірки Центрального історичного музею. За даними В.Є. Козловської, на серпень 1936 р. археологічні колекції Центрального історичного музею склалися з колекцій Всеукраїнського історичного музею, колишнього-го Археологічного музею ВУАН, Археологічного музею Київського університету, Археологічного музею Вищих жіночих курсів у Києві (НА НМІУ. Ф. Р. 1260).

В окупованому Києві. В.Є. Козловська, яка відмовилась евакуюватися з міста, залишилася в Києві зі своєю старою і хворою матір'ю. 19 вересня 1941 р. Київ був окупований німцями. Вже 22 вересня загарбниками було видано наказ, згідно з яким усі, хто працював у місті до окупації, мали продовжити роботу. У вересні—жовтні 1941 р. головою Київської міської управи було призначено професора О. Оглобліна⁶. До роботи в науково-просвітних закладах він залучав науковців, які залишилися в Києві. Серед них була і В.Є. Козловська (Оглоблін 1995, с. 306). Усі бібліотеки, архіви, музеї, академічні установи було взято під контроль окупантами, до кожної призначався куратор. Музеями керував Георг Вінтер⁷.

⁶ Олександр Петрович Оглоблін (1899—1992) — професор, відомий історик. У 1923—1943 рр. — старший науковий співробітник УАН, у 1930 р. репресований, у 1931—1932 рр. — заступник директора з науки Всеукраїнського історичного музею в Києві, у 1932—1933 рр. — директор Київського Центрального Архіву Стародавніх актів, у 1934—1935 рр. — безробітний, у 1936—1937 рр. — науковий консультант археологічних експедицій ІМК АН, у 1938 р. — проф. Київського і Одеського університетів. З квітня до осені 1942 р. очолював Музей-архів переходової до-би. З 1944 р. — в еміграції.

⁷ Георг Вінтер з осені 1941 р. представляв Крайове управління архівами, бібліотеками і музеями Райхс-комісаріату України і водночас — Оперативний штаб при відомстві гітлерівського райхсміністра окупованих східних територій.

За наказом від 5 жовтня 1941 р. усі музеї міста почали розбирання речей, перевезених німцями з території колишнього музейного містечка біля Лаври. Співробітники кожного музею відбирали речі, що відповідали профілю їх установи (Кульженко 1998, с. 149). У приміщенні по вул. Короленка, 57 (перед війною там був Музей Леніна) розмістився Крайовий музей прадавньої та давньої історії, куди в січні 1942 р. було перевезено археологічні матеріали з найдавніших часів до XIII ст. Цей музей очолював спочатку проф. Грімм, а згодом — проф. Р. Штампфусс. Заступником директора було призначено П. Курінного (Кот, Коренюк 1999, с. 74). Наукові співробітники музею, зокрема й В.Є. Козловська, розбирали речі, складали огляди з ретельними реєстрами матеріалів, що були евакуйовані радянськими органами чи загинули під час бомбардувань, готували експозицію. Про музейну діяльність В.Є. Козловської свідчать її власноручні записи про надходження матеріалів до археологічної колекції музею (каталог зберігається в НМІУ).

За деякими даними, В.Є. Козловська була директоркою Інституту археології (Полонська-Василенко 1993, с. 173). Про зустріч з нею 21—23 грудня 1941 р. в Інституті археології, у будинку Української академії⁸, згадує у своєму київському щоденнику угорський археолог Нандор Феттіх: «Чисту археологію представляє Валерія Євгенівна Козловська. Вона в літах, авторитетна особистість. Знає лише російську. Її цікавлять старовинні угорські об'єкти з періоду переселення народів, які ми їй намалювали з пам'яті. Вона нічого не показала нам зі своїх зібрань, сказавши, що у них незначна кількість матеріалів, по-перше, а по-друге, вони ось-ось мають переселитися з будинку академії, тому всі предмети спаковано. Козловська без будь-якого приводу згадала раптом, що за советів багато видавали себе за комуністів, навіть ті, хто насправді комуністом не був» (Феттіх 2004, с. 31). Відбиток своєї статті «Срібний скарб часів великого переселення народів з с. Фатівиж на Чернігівщині», що містить посилання на публікацію Н. Феттіха, В.Є. Козловська підписала «п. проф. Феттіху з повагою від автора. 22.XII.1941 р.». Проте з невідомої причини він не був подарований угорському гостю і залишився у Валерії Євгенівни (УВАН. Особистий архів В.Є. Козловської № 5).

Восени 1943 р. з наближенням лінії фронту нацисти розробили план вивезення культурних цінностей з України, зокрема з Києва. За розпоря-

⁸ Академія розміщувалася на розі вул. Велика Володимирська та Фундуклеївська (сучасна вул. Б. Хмельницького).

дженням доктора Г. Вінтера музейники міста пакували музейні експонати і склали докладні списки речей, що готували до вивезення⁹.

Після кількох нальотів радянської авіації на Київ Г. Вінтер рапортував, що, зважаючи на brutальне знищення радянським режимом багатьох пам'яток української культури, дехто з місцевих фахівців підтримував німецькі плани евакуації музейних колекцій, оскільки це могло врятувати їх від загибелі (Грімстед, Боряк 1994, с. 97). Гадаємо, саме до таких науковців належала і В.Є. Козловська. Безумовно, вона також розуміла, що перебування на окупованій німцями території не залишало їй шансів для подальшого безпечного перебування в Києві. В березні 1943 р. померла її 82-річна мати, а восени В.Є. Козловська назавжди покинула місто. За деякими даними, вона «вивезла на Захід архів В.В. Хвойки і частину речей з археологічних колекцій» (Гузько 1994, с. 8). «Архів В.В. Хвойки» за кордоном поки що не знайдено. Проте чимало рукописів, листів, чернеток, фото, малюнків В.В. Хвойки, що стосуються його досліджень, зберігаються в різних наукових архівах в Україні. На багатьох із них є власноручні помітки В.Є. Козловської (НА ІА НАНУ, Ф. 2, № 44, 45, 47, 75, 192). На думку деяких дослідників, саме В.Є. Козловська передала їх свого часу до наукового архіву (Колесникова 2005, с. 259—263).

Не виключено, що В.Є. Козловська вивезла з Києва особисту частину архіву, де могли бути і рукописи її вчителя. Частково її особистий архів нині зберігається в архіві-бібліотеці Української вільної академії у Нью-Йорку (США). Він містить оригінальні документи, рукописи, листування, друковані праці тощо¹⁰. Саме там зберігається життєпис В.Є. Козловської, складений 1947 р. у Німеччині, в якому вона зазначила: «*Емігрувавши, я мешкала деякий час в Здолбунові, Львові, Кракові. У Львові працювала в Археологічному музеї*¹¹. *Навесні 1944 року, під час евакуації Львівського музею, переїхала до Німеччини, до Гегштетту*¹² (на Дунаї), де

працювала в Інституті праісторії, який скупив в собі археологічні збірки, вивезені німцями з різних місць України» (УВАН. Особистий архів Козловської В.Є. № 1).

За матеріалами досліджень комісії з питань повернення культурних цінностей, вивезених з України під час Другої світової війни, відомо, що в жовтні 1943 р. вагони з музейними колекціями супроводжував із Києва разом з іншими особами П. Курінний. Кілька місяців вони перебували у Львові, потім у Кракові, де діяла Українська філія Айнзацштабу А. Розенберга. Співробітники філії (три німецькі і три українські фахівці) мали приймати й обробляти вантажі, що надходили з України. Вони склали інвентарні картки, робили світліни. На початку 1944 р. культурні цінності відправили до Німеччини. Переважну більшість музейних фондів з України було зосереджено в старовинному замку XV ст. баварського м. Хохштадт (Кот, Коренюк 1999, с. 75—76)¹³. Саме цей маршрут свого перемищення після від'їзду з Києва згадує В.Є. Козловська у своєму життєписі.

Після капітуляції нацистської Німеччини у Другій світовій війні доля наших співвітчизників, які покинули Україну, склалася по-різному. 1945 р. у складних умовах таборів для переміщених осіб в Авсбурзі Українська вільна академія наук (УВАН) відродила наукові традиції ВУАН 1920-х рр. Для В.Є. Козловської та тих науковців, хто разом із нею залишив батьківщину, відродження УВАН відкрило нові перспективи, яких на той час не могла мати українська академічна наука в Радянській Україні. В 1946 р. УВАН об'єднувала 118 вчених, з них 10 жінок. Першим головою УВАН за кордоном було обрано Д. Дорошенка, особистий підпис якого є на грамоті-посвідченні, яку отримала Валерія Козловська 1949 р.

Складаючи свій життєпис у передноворічні грудневі дні 1948 р., В.Є. Козловська написала: «*В жовтні 1945 року переїхала до табору в Ашафенбурзі*¹⁴ (до свого брата, який перебував там), де в навчальних роках 1945/46 і 1947/48 викладала на курсах українознав-

⁹ За даними української дослідниці Т. Себти, докладні списки входять до матеріалів Айнзацштабу А. Розенберга, що зберігаються в ЦДАДО України (Кот, Коренюк 1999, с. 74).

¹⁰ Висловлюємо щире подяку пані Оксані Володимирівні Радиш-Міяківській за можливість ознайомитися з деякими матеріалами особистого архіву В.Є. Козловської в Архіві-бібліотеці УВАН, Нью-Йорк, США.

¹¹ У Львові В.Є. Козловська стала «почесним працівником» (без винагороди) в науковому фонді відділу шкільних справ Українського центрального комітету (УВАН. Особистий архів Козловської В.Є. № 3).

¹² Хохштадт — містечко в Баварії (Німеччина).

¹³ Після капітуляції Німеччини Хохштадт належав до зони відання американської військової адміністрації. Унаслідок переговорів експонати українських музеїв передали радянській військовій адміністрації в Німеччині. В липні 1946 р. представником у Берліні з питання повернення культурних цінностей із музеїв України був В. Богусевич. Повернуті (частково) до Києва культурні цінності протягом січня—березня 1948 р. на території Державного Києво-Печерського заповідника приймала й розподіляла по музеях спеціальна комісія (Кот, Коренюк 1999, с. 77).

¹⁴ Ашафенбург — містечко неподалік Франкфурта-на-Майні (Гессен, Німеччина).

ства» (УВАН. Особистий архів Козловської В.Є. № 1).

На еміграції. Уся подальша діяльність В.Є. Козловської була пов'язана з УВАН на еміграції. Наприкінці 1949 р. вона стала дійсним членом УВАН в історико-філологічному відділі за спеціальністю «Археологія» у Вінніпегу¹⁵. Саме тут, у столиці канадської провінції Манітоба, після тривалих вимушених мандрів Європою об'єдналися найдіяльніші українці з бажанням зберегти українську історію і традиції. У 1950 р. В.Є. Козловська переїхала до Нью-Йорка (Білокінь 2000).

На еміграції вона продовжувала підтримувати наукові зв'язки з колегами-фахівцями. Її було залучено до підготовки перших трьох томів «Енциклопедії українознавства» за редакцією професора В. Кубійовича, статей у розділі «Археологія» (доба переселення народів та княжа доба). Втім, безперечно, так натхненно й активно, як у Києві, Валерія Євгенівна вже ніколи не працювала. Останні роки життя вона мешкала в Ютиці (Нью-Йорк), де і завершила свій життєвий шлях. З некрологу, опублікованого в «Ukrainian Academy of Arts and Sciences in U.S.», відомо, що вона померла 6 травня 1956 р.

Матеріали, що збереглися в Україні, засвідчують діяльність В.Є. Козловської до жовтня 1943 р. Разом із численними пам'ятками давньої історії у краєзнавчому музеї м. Біла Церква Київської обл. і Національному музеї історії України, що височить на Старокиївській горі, зберігається значна колекція з археологічних розкопок Валерії Євгенівни Козловської — однієї з перших в Україні жінок-археологів.

Друковані наукові праці В.Є. Козловської

1. Остатки славянского городища и донная стоянка неолитической эпохи на озере Буромка Сосницкого уезда Черниговской губернии // Известия Таврической учительской комиссии. — Симферополь, 1912. — Вып. 47.

2. Славянские курганы, городища как исторический источник // Сборник Киевских Высших Женских Курсов. — К.: Минерва, 1914.

3. Светлой памяти В.В. Хвойки // Зап. Одес. об-ва истории и древностей. — Одесса, 1917. — Т. 33.

4. Розкопки 1916 р. біля с. Сушківка Уманського повіту на Київщині // Зап. істор.-філол. секції Укр. наук. тов-ва у Києві. — К., 1918. — Кн. 17.

5. Вибірка з щоденника розкопок коло с. Сушківка на Київщині у 1916 р. К. 1919 // Збірник пам'яті Ф. Вовка (Окремий відбиток. Книга не вийшла друком).

6. Археологічні пам'ятки часів князівської доби коло с. Поштова-Віта на Київщині // Наук. зб. істор. Секції УАН за 1924 р. — К., 1925. — Т. 19—21. — С. 24—28.

¹⁵ УВАН в Канаді заснували Я. Рудницький (президент), Д. Дорошенко, Л. Білецький.

7. Розшуки та розкопки на правому березі Дніпра // Наук. зб. істор. Секції УАН. — К., 1925.

8. Памяти Е.Р. Штерна // Трипільська культура на Україні. — К., 1926. — Т. 1.

9. Розкопки на хуторі Горобіївка в вересні року 1925 // Коротке звітання ВУАК за 1925. — К., 1926.

10. Розкопки у с. Верем'я у жовтні року 1925 // Коротке звітання ВУАК за 1925. — К., 1926.

11. Розкопки на території стародавнього Бориспільського городка // Коротке звітання ВУАК за 1925 р. — К., 1926.

12. Археологічні пам'ятки часів княжої доби коло с. Віта на Київщині // Зап. Укр. наук. тов-ва в Києві за рік 1925. — К., 1926. — Т. 19.

13. Сторінка з обсягу культів. Свячений дуб слов'янпоган // Зап. Укр. наук. тов-ва в Києві за рік 1926. — К., 1926. — Т. 21.

14. Таврований посуд слов'янської доби (за матеріалами Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка) // Зап. Укр. наук. тов-ва в Києві за рік 1926. — К., 1926. — Т. 21.

15. Точки трипільської культури біля с. Сушківка на Уманщині (Розкопки 1916 р.) // Трипільська культура на Україні. — К., 1926. — Вип. 1.

16. Кераміка культури «А» // Трипільська культура на Україні. — К., 1926. — Вип. 1.

17. Експерсії і догляд за знахідками під час комуністичних робіт у Києві за 1926 р. // Коротке звітання ВУАК за 1926 р. — К., 1927.

18. Розшуки та розкопки на правому березі Дніпра між м. Ржищевим та с. Балики. Липень-вересень 1926 р. // Коротке звітання ВУАК за 1926 р. — К., 1927.

19. Розкопки в Бориспільському районі року 1926 // Коротке звітання ВУАК за 1926 р. — К., 1927.

20. Розкопки на хуторі Горобіївка 26—30 вересня р. 1925 // Коротке звітання ВУАК за 1926 р. — К., 1927.

21. Розкопки біля с. Сушківка на Гуманщині (жовтень р. 1926) // Коротке звітання ВУАК за 1926 р. — К., 1927.

22. Відрядження в с. Тулиці Ржищевського району // Коротке звітання ВУАК за 1926 р. — К., 1927.

23. Фотознімки В.Є. Козловської на території Ржищевського району // Коротке звітання ВУАК за 1926 р. — К., 1927.

24. Трипільська культура на Україні / За ред. В. Козловської, П. Курінного. — К., 1927.

25. Бронзові прикраси з с. Підгірців на Київщині // Український музей. — К., 1927. — Вип. 1.

26. Розкопки в Бориспільському районі р. 1926 // Коротке звітання ВУАК за 1926 р. — К., 1927.

27. Розкопки на території стародавнього Бориспілья // Трипільська культура на Україні. — К., 1927.

28. Первісне громадянство та його пережитки на Україні // Наук. щорічник. — К., 1928. — Вип. 1.

29. Неолітичні та трипільські знахідки на Чернігівщині // Чернігів та Північне лівобережжя. — К., 1928.

30. Провідник по археологічному відділу Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка у Києві. — К., 1928.

31. Старинні культури. Священний дуб слов'ян. «Перв. Гром». — 1928. — Ч. 1.
32. Пам'яті дорогого товариша Д. Щербаківського // Етнографічний вісник. — К., 1928. — Кн. 6. — С. 70.
33. Проф. В.Г. Ляскоронський // Бюлетень Київської секції наукових робітників. — 1928. — № 24.
34. Срібний скарб часів великого переселення народів з с. Фатівиж на Чернігівщині // Ювілейний зб. на пошану акад. М.С. Грушевського. — К., 1928.
35. Кременна сокира-молот з м. Романова кол. Новгород-Волинського повіту на Волині // Антропологія. — К., 1929. — Т. 2.
36. Археологічні дослідження на території Дніпрельстану // Хроніка археології та мистецтва. — К., 1930. — Ч. 1.
37. Бронзові прикраси з давнього поховання на терені заповідника ім. акад. Заболотного (с. Чоботарка Тульчинської округи) // Хроніка археології та мистецтва. — К., 1930. — Ч. 2.
38. Новіші археологічні дослідження на терені Білоцерківщини // Хроніка археології та мистецтва. — К., 1930. — Ч. 2.
39. Важливі матеріали щодо встановлення відносної хронології трипільських селищ // Хроніка археології та мистецтва. — К.: Видання ВУАК, 1930. — Ч. 2.
40. Значення проф. В.Б. Антоновича в українській археології // Зап. ВУАК. — К., 1930. — Т. 1.
41. Матеріали к познанію фауни трипільської культури // Зап. ВУАК. — К., 1930. — Т. 1.
42. Давні хрести в районі між м. Ржищевом і Ходоровом Київської округи // Зап. ВУАК. — К., 1930. — Т. 1.
43. Виставка археологічних знахідок Донецького городища // Хроніка археології та мистецтва. — К., 1930. — Ч. 2.
44. Археологічні розкопки року 1930 в Києві на горі Дитинці // Хроніка археології та мистецтва. — К., 1931. — Ч. 3.
45. Новое в археологии Украины // Вестник Знания. — К., 1931. — Вып. 17/18.
46. Археологічний музей ВУАН // Україна. — 1932. — № 1—2. — С. 194.
47. Нові напрямки в археологічній роботі ВУАК ВУАН 1931 р. // Україна. — 1932. — № 1—2. — С. 193.
48. Памяти проф. В.Ю. Данилевича // Вестник древней истории. — 1936.
49. Памяти проф. В.Ю. Данилевича // СА. — 1937. — Т. 4.
50. Розкопки в Києві на горі Киселівці в 1940 р. // Археологія. — 1947. — № 1.
51. Місце знахідки цегли з Володимировим знаком // Рід та знамена. — Аугсбург, 1946. — Вып. 1.
52. Клейма на посуді княжої доби // Рід та знамена. — Франкфурт, 1947. — Вып. 2.

Архівні джерела

- Архів-бібліотека УВАН. Нью-Йорк. США. Особистий архів В.Є. Козловської
 № 1. Життєпис В.Є. Козловської. 22.12.48.

№ 2. Свідоцтво від 11.03.43 про смерть Козловської Г.О.

№ 3. Витяг з наказу УЦК від 15.10.43 про прийняття Козловської В.Є. на роботу до Ділового осередку у Львові.

№ 4. Диплом В.Є. Козловської за № 11652 від 6 квітня 1916 року про закінчення історико-філологічного відділення Вищих жіночих курсів у Києві.

№ 5. Відбиток статті В.Є. Козловської Срібний скарб часів великого переселення народів з с. Фатівиж на Чернігівщині // Ювілейний збірник на пошану акад. М.С. Грушевського. — К., 1928, з автографом автора 22.12.41.

ДАК Ф. 304. Оп. 1. Спр. 40. Наказ про прийняття Козловської В.Є. на роботу до музею. 1914 р.

ІР ЦНБ ім. Вернадського. Ф. 152. Спр. 70. Лист К.В. Щирецького до В.Є. Козловської від 19 лютого 1917 р.

ІР ЦНБ ім. Вернадського. Ф. 29. Спр. 1843. Фото ч/б. 23 травня 1915 р.

ІР ЦНБ ім. Вернадського. Ф. 153. Спр. 17. Чернетка листа В.В. Хвойки до ІАК (Санкт-Петербург) з власноручними помітками В.Є. Козловської.

ІР ЦНБ ім. Вернадського. Ф. 153. Спр. 47—48. Чернетки листів В.В. Хвойки до В.Ю. Данилевича від 13 лютого і 4 квітня 1913 р.

ІР ЦНБ ім. Вернадського. Ф. 153. Спр. 47—48, 16. Чернетки листів В.В. Хвойки до В.Ю. Данилевича 1913 р. і чернетка листа В.В. Хвойки до графа Олексія Олександровича [Бобринського] 1914 р.

ІР ЦНБ ім. Вернадського, Ф. 29. Спр. 1845. Лист В.Ю. Данилевича до В.Є. Козловської про обрання її хранителем Археологічного музею при ВЖК в Києві. 14 жовтня 1914 р.

ІР ЦНБ ім. Вернадського, Ф. 29. Спр. 1442—1443. Листи В.В. Хвойки.

НА ІА НАНУ. Ф. 2. Фонд В.В. Хвойки.

НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 327/23. В.Є. Козловська. Короткий звіт за археологічні дослідження року 1930.

НА ІА НАНУ. Фонд ПМК. Ф. 20. Спр. 28—29. Польовий опис розкопок у Києві на горі Киселівці. 1940 р. (2 зошити, 416 од.). Плани розкопок.

НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 16. Протоколи засідань ВУАК від 8.08—9.10. 1924 р.

НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 16. Протокол засідання ВУАК від 15.08.24.

НА ІА НАНУ. Архів С.С. Гамченка. № 71. Фото ч/б. № 18 (В. Кульженко, С. Гамченко, В. Козловська, А. Новицький, М. Новицька. 1926 р. Колишня садиба Трубецького. Київ).

НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 86/2-в-д, 116/33,34.

НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56. Листи В.Є. Козловської до П.П. Курінного з Києва до Умані. 05.06.25.

НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 46/2-а.

НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56. Листи В.Є. Козловської до П.П. Курінного з Києва до Умані. Київ. 12.03.21.

НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56. Листи В.Є. Козловської до П.П. Курінного з Києва до Умані. Київ. 12.04.18.

НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56. Листи В.Є. Козловської до П.П. Курінного з Києва до Умані. Київ. 4.07.16.
НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56. Листи В.Є. Козловської до П.П. Курінного з Києва до Умані. Київ. 26.09.15. Лист супроводжується малюнками речей.
НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56. Лист В.Є. Козловської до П.П. Курінного від 01.08.14.
НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 56. Листи В.Є. Козловської до П.П. Курінного з Києва до Умані. Київ. 11.08.15.

НА МІК, Ф. Макаревича. Виписка з протоколу засідання Президії ВУАН від. 31.07.33.
НА НМІУ. Ф. Р1260. О. І-доп. — Од. 3б. 28. Арк. 1-53. Короткі відомості про основні комплекси експонатів (укладач Козловська В.Є.).
НА НХМУ. Оп.1, № 5. С. 96.
ЦДАДО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2473. Арк. 75—87.
ЦДАДО України. Ф. 3676. Оп. 1. Спр. 225. Арк.

Адресная и Справочная Книга «Весь Киевъ» на 1904 г. — К., 1903.

Археологія Української РСР. — К., 1971. — Т. 2.

Білокінь С. Володимир Міяковський, 1888—1972 // Вісті УВАН. Ч. 2 — Нью-Йорк, 2000. — С. 201—267.

Боряк Г., Дубровіна Л. Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені: попередній огляд фондів // Архіви України. — К., 2004. — № 4—6.

Відейко М. Трипільська цивілізація. — К., 2003.

Грімстед П., Боряк Г. Нищення українських музеїв, архівів і бібліотек у роки Другої світової війни // Пам'ятки України. — 1994. — № 1—2.

Гузько П.В. Археологічний музей при київських вищих жіночих курсах // Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури: Матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю Білоцерківського державного краєзнавчого музею. — Біла Церква, 1994.

Данилевич В. Отчетъ Археологическаго Музея Высшихъ Женскихъ Курсовъ въ Кіеві за 1912 – 1914 академическіе годы // Сборник Археологическаго Музея ВЖК. — К., 1914. — С. 3—13.

Енциклопедія Українознавства. — Париж; Нью-Йорк, 1959. — Т. 3.

Зоценко В. Скандинавские древности и топографи Киева // Ruthenica. — К., 2003. — Т. 2.

Известия Императорской археологической Комиссии. Прибавление к вып. 57. Хроника и библиография, вып. 27. — П. Музеи.

Іванцов І.О. Давній Київ. — К., 2004.

Календарь. Справочная и Адресная Книга г. Киева на 1910. — К., 1909.

«Киевлянин» № 263 від 23 вересня 1913 р.

Козловська В.Є. Розкопки в Києві на горі Киселівці в 1940 р. // Археологія. — 1947. — № 1.

Колесникова В. До історії досліджень В.В. Хвойки у садибі М. Петровського в Києві // Наук. зап. з української історії. — Переяслав-Хмельницький, 2005. — Вип. 16.

Кот С., Коренюк Ю. Михайлівські пам'ятки в російських музеях // Пам'ятки України. — 1999. — № 1.

Коришак К. З праці семінару при археологічному відділі Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка у Києві // Хроніка археології та мистецтва. — К., 1930. — Ч. 1.

Кульженко П. Спомин // Пам'ятки України. — 1998. — № 1.

Курінний П.П. Нариси з історії української археології. Університетські виклади. — Аугсбург, 1947.

Латуха Т. Археологічний музей при київських вищих жіночих курсах // Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури: Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 70-річчю Білоцерківського державного краєзнавчого музею. — Біла Церква, 1994.

Ляшко С.М. Валерія Козловська // Енциклопедія Трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. 2.

Максимов Е. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. — К., 1972.

Матвеева Л. Доля академіка В.Н. Перетца // Україна: Наука і культура. — Вип. 30.

Міллер М. Доля українських археологів під советами // Зап. Наук. тов-ва ім. Шевченка. — Париж; Чикаго, 1962. — Т. 173.

Оглоблін О. Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали. — Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995.

Полонська-Василенко Н. Революція 1917. Спогади // Укр. історик. — 1988. — № 1—4.

Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук. Нарис історії. — К., 1993.

Равдоникас В. За марксистскую историю материальной культуры. — Л., 1930.

Феттіх Н. Київський щоденник. — К., 2004.

Шовкопляс І.Г. Археологічні дослідження на Україні (1917—1957). — К., 1957.

Шовкопляс І.Г. Розвиток радянської археології на Україні (1917—1966 рр.). — К., 1969.

Arustamyan Zh. An Amazing Collection of Jewellery // Welcome to Ukraine — 2000. — № 5—8.

Одержано 14.12.2005

В.В. Павлова

СТРАНИЦЫ ЖИЗНИ
И НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В.Е. КОЗЛОВСКОЙ

В статье освещены страницы жизни одной из первых женщин-археологов Украины Валерии Евгеньевны Козловской (1889—1956). Выпускница историко-филологического отделения Киевских Высших Женских Курсов, ученица В.Ю. Данилевича, В.В.Хвойка, она принимала участие в полевых исследованиях памятников разных эпох. Долгие годы В.Е. Козловская была хранителем археологической коллекции Киевского художественно-промышленного и научного музея Императора Николая Александровича (ныне Национальный музей истории Украины). Период ее наиболее активной деятельности в области полевой археологии, охраны памятников отечественной истории и культуры, а также в музейной сфере приходится на 20—40-е годы XX ст. Автор использует малоизвестные материалы не только отечественных, но и зарубежных архивов.

V.V. Pavlova

PAGES OF LIFE AND
SCIENTIFIC ACTIVITY OF V.Ye. KOZLOVSKA

The article covers the pages of life of Valeriya Yevhenivna Kozlovska, one of the first women-archaeologists in Ukraine (1889—1956). She was a graduate of the Department of history and philology of Kyiv High Women Courses, a student of V. Yu. Danylevych and V.V. Hvoyka, she took part in field archaeological research of the monuments of various epochs. Many years V.Ye. Kozlovska was a curator of an archaeological collection in Kyiv Artistic and Industrial Scientific Museum of Emperor Mykola Oleksandrovych (today, the National Museum of History of Ukraine). The 1920—1940s was a period of her most energetic activity in the field archaeology, in protecting of historical and cultural monuments, and in the domain of museums. The author uses little-known materials not only from domestic, but also from foreign archives.